

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ:
ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ ΚΑΙ ΙΡΛΑΝΔΙΑ

Joyce Goodman

Η ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ των κοριτσιών στην Αγγλία, στην Ουαλία, στη Σκωτία, στην Ιρλανδία και στις βρετανικές αποικίες είχε πολλά κοινά στοιχεία αλλά και διαφορές. Στην Αγγλία είχε διαμορφωθεί κάτω από την επίδραση του αγγλικανισμού, στη Σκωτία του πρεσβυτεριανισμού, στην Ουαλία του αντικοφορμισμού και στην Ιρλανδία του καθολικισμού.¹ Πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (η οποία ονομαζόταν «μέση» στην Ουαλία και την Ιρλανδία) είχαν κατά κύριο λόγο τα κορίτσια της ανώτερης και μεσαίας τάξης, ενώ τα κορίτσια της εργατικής τάξης περιορίζονταν στη στοιχειώδη εκπαίδευση. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, τα ανεξάρτητα σχολεία που λειτουργούσαν με δίδακτρα προορίζονταν για την ελίτ, ενώ τα επιχορηγούμενα και τα δημόσια σχολεία (grammar schools), συντηρούμενα από το κράτος, απευθύνονταν στα κορίτσια της μεσαίας τάξης αλλά και στα κορίτσια της εργατικής τάξης με υψηλές επιδόσεις (τα τελευταία είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθούν τα μαθήματα αυτών των σχολείων χάρη σε μια «κλίμακα» υποτροφιών).² Αντίθετα, η σκοτσέζικη παράδοση της «δημοκρατικής διανόησης» (η οποία παρείχε στα αγόρια των λαϊκών στρωμάτων κάποιες δυνατότητες πρόσβασης στο πανεπιστήμιο) δεν οδήγησε τη δημόσια (συντηρούμενη από το κράτος) εκπαίδευση σε έντονη ταξική διαφοροποίηση, δηλαδή σε μια πρωτοβάθμια εκπαίδευση προορισμένη για την εργατική τάξη και σε μια δευτεροβάθμια για τα μεσαία στρώματα. Η σκοτσέζικη εκπαίδευση ήταν σε μεγάλο βαθμό μεικτή, ενώ στην Ουαλία υιοθετήθηκε το 1889 το σύστημα δυαδικών σχολείων (dual schools): σχολεία στα οποία η μία πλευρά του σχολικού οικήματος προοριζόταν για τα κορίτσια και η άλλη για τα αγόρια. Στην Αγγλία μέχρι την εξάπλωση των

ενιαίων σχολείων (comprehensive schools) στη δεκαετία του 1970, επικρατούσε η ξεχωριστή δευτεροβάθμια εκπαίδευση για τα κορίτσια, ενώ στην Ιρλανδία η ξεχωριστή, με βάση το φύλο, εκπαίδευση συνέχισε να κυριαρχεί για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα απ' ό,τι στην Αγγλία.

Το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας για την εκπαίδευση των κοριτσιών έχει επικεντρωθεί στη σχολική εκπαίδευση και στην κατασκευή των εκδοχών της θηλυκότητας που ήταν κυρίαρχες στη μεσαία τάξη της Αγγλίας.³ Στην πρόσφατη έρευνα η προσοχή έχει στραφεί στις δημόσιες συζητήσεις κατά την περίοδο του Διαφωτισμού, στην εκπαίδευση των κοριτσιών πριν τα γυναικεία κινήματα του 19ου αιώνα,⁴ και στην εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ουαλία, στη Σκοτία και την Ιρλανδία.⁵ διερευνά την αντιφατική φύση της γυναικείας εκπαίδευσης, καθώς τα σχολεία προωθούσαν τόσο τις αντιλήψεις της «οικιακής» θηλυκότητας όσο και τις ανδρικές εκπαιδευτικές νόρμες, τις έμφυλες κουλτούρες αναφορικά με τη σχολική εκπαίδευση, τη διδασκαλία και τη γνώση, αλλά και τις κοινωνικο-δαρβινικές και ευγονικές ιδέες περί εθνικής αποτελεσματικότητας,⁶ όπως και τις έμφυλες τεχνολογίες του Εαυτού.⁷ Οι ποικίλες μεθοδολογίες (πολιτισμικές ή διεθνικές προσεγγίσεις, αυτοβιογραφικές μέθοδοι/τεχνικές, προφορική ιστορία, εμπειρική έρευνα και χρήση οπτικού και αρχαιολογικού υλικού) εμπλουτίζουν τον τρόπο με τον οποίο μπορεί κανείς να κατανοήσει τις σχολικές εμπειρίες των κοριτσιών, των γυναικών που δίδασκαν, διοικούσαν, εμπλέκονταν στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών πολιτικών ή μετείχαν στις κινητοποιήσεις για αλλαγές στην εκπαίδευση, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτή η εκπαίδευση και τα δικαιώματα των γυναικών.⁸

Στο κεφάλαιο αυτό η ανάλυση του θέματος χωρίζεται σε τέσσερις περιόδους και κλείνει με μια σύντομη παρουσίαση της εκπαίδευσης στις αποικίες. Στην πρώτη περίοδο εξετάζονται η δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση για τα κορίτσια πριν το 1868, στη δεύτερη περίοδο, από το 1868 έως το 1914, εξετάζεται η ανάπτυξη της ανώτερης εκπαίδευσης των κοριτσιών, η μοναστηριακή εκπαίδευση και οι εκπαιδευτικές δυνατότητες που δημιουργούνται για τα κορίτσια της εργατικής τάξης. Στην τρίτη περίοδο καταδεικνύεται ότι η έμφυλη διαφορά άρχισε να καθορίζει ολοένα και περισσότερο την εκπαίδευση των κοριτσιών κατά τα μεσοπολεμικά χρόνια, ενώ στην τέταρτη παρουσιάζεται η εκπαίδευση των κοριτσιών από το 1945 και εξής.

Η δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση πριν το 1868

Το θέμα της εκπαίδευσης των γυναικών απασχόλησε μεγάλο μέρος των συζητήσεων για την εκπαίδευση κατά τον 17ο και 18ο αιώνα.⁹ Μεταξύ εκείνων που θεωρούσαν τον διαχωρισμό σώματος και πνεύματος ως έρεισμα

για την υποστήριξη της πνευματικής ισότητας των δύο φύλων ήταν και η φιλόσοφος και εκπαιδευτικός Mary Astell (1666-1731). Η Astell τασσόταν υπέρ μιας καθολικής γυναικείας κοινότητας, στην οποία οι γυναίκες θα μπορούσαν να περνούν τον χρόνο τους αφοσιωμένες στη μελέτη και στον στοχασμό.¹⁰ Η Priscilla Wakefield (1750-1832), πάλι, στηρίχθηκε θεωρητικά στο έργο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (*Essay Concerning Human Understanding*) του Locke (1690) για να υποστηρίξει ότι τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες μπορούσαν να συνδυάσουν συνειρμικά τις ιδέες που πηγάζουν από τα εξωτερικά ερεθίσματα. Ο κύκλος των «λόγιων γυναικών» (Bluestockings) θεωρούσε τη γυναικεία μόρφωση ως μέρος μιας «οικιακής» κουλτούρας που ήταν ικανή να εξευγενίσει τις αριστοκρατικές υπερβολές, ενώ οι θεωρητικοί των «σταδίων» του σκοτσέζικου Διαφωτισμού αντιμετώπιζαν τη γυναικεία εκπαίδευση ως κεντρικό ζήτημα της κοινωνικής «προόδου».¹¹

Το ερώτημα σχετικά με το εάν η εκπαίδευση θα έπρεπε να παρέχεται στον ιδιωτικό χώρο (στο σπίτι) ή τον δημόσιο (στο σχολείο ή το μοναστήρι – το τελευταίο για τα κορίτσια) αποτέλεσε θέμα δημόσιας συζήτησης και αφορούσε τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια. Ο Locke θεωρούσε ότι το σχολείο διάβρωνε την ηθική των αγοριών και υποστήριζε ότι η εκπαίδευσή τους έπρεπε να λαμβάνει χώρα στη ιδιωτική (οικιακή) σφαίρα. Παρ' όλα αυτά, η άποψη που επικράτησε ήταν εκείνη του Vicesimus Knox (1750-1832), σύμφωνα με την οποία το οικιακό περιβάλλον απειλούσε την ανδροπρέπεια των αγοριών, ενώ αντίθετα το σχολείο προσέφερε την απαιτούμενη πειθαρχία, έτσι ώστε η αρετή των αγοριών να σφυρηλατείται μέσα από τη διδασκαλία των απαραίτητων βασικών αρχών της κλασικής παιδείας. Οι δημόσιες μορφές εκπαίδευσης που ωφελούσαν τα αγόρια θεωρούνταν ανάρμοστες για τα κορίτσια, όπως επίσης ανάρμοστες θεωρούνταν και η ανάμειξη των κοινωνικών τάξεων στα οικοτροφεία θηλέων και, κατά την περίοδο των πολέμων με τη Γαλλία, η εκπαίδευση που προσέφεραν τα γαλλικά γυναικεία μοναστήρια.¹² Η σκιαγράφηση της Σοφί από τον Rousseau στο έργο του *Αιμίλιος* (*Émile*, 1762), η άποψή του ότι ο ανδρικός και ο γυναικείος νους ήταν διαφορετικοί, καθώς και το επιχείρημά του ότι η εκπαίδευση του κοριτσιού έπρεπε να συνδέεται με τον μελλοντικό του ρόλο ως συζύγου και μητέρας στήριζαν τη θέση ότι τα κορίτσια έπρεπε να εκπαιδεύονται εντός του σπιτιού. Πολλές μητέρες και γκουβερνάντες του 18ου και 19ου αιώνα προσέφεραν κατ' οίκον εκπαίδευση στα κορίτσια, πολλά από τα οποία μπορεί παράλληλα να φοιτούσαν σε ένα ή και περισσότερα σχολεία (το επίπεδο των οποίων ποίκιλλε), όπου η έμφαση δινόταν στα μαθήματα αγγλικής γραμματικής, συνομιλίας στη γαλλική και στα «διακοσμητικά» γνωστικά αντικείμενα της μουσικής, της ζωγραφικής, του σχεδίου και του χορού.

Οι περιγραφές των σχολείων θηλέων με όρους της ιδιωτικής σφαίρας, από τις ιδιοκτήτριες των σχολείων, έκρυβαν σύνθετες και αντιφατικές έν-

νοιες γύρω από την εκπαίδευση των κοριτσιών. Η Michèle Cohen καταδεικνύει πώς η έλλειψη εμβρίθειας στην αγωγή των κοριτσιών θεμελιώθηκε στις αντιλήψεις περί «μεθόδου», οι οποίες συνδέονταν με την τάξη και το σύστημα, και πήγαζαν από τις ουμανιστικές ιδέες της δεκαετίας του 1510. Οι ιδέες αυτές εφαρμόστηκαν στο μάθημα των λατινικών, στο οποίο χρησιμοποιούνταν ένα διαβαθμισμένο σύστημα μάθησης, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου ήταν η επανάληψη, μέσο που πίστευαν πως απαιτούσε σημαντική πειθαρχία. Το περιορισμένο εύρος του προγράμματος διδασκαλίας στην εκπαίδευση των αγοριών και η δυνατότητα να εστιάσουν σε ένα και μόνο αντικείμενο αποτιμούνταν θετικά για τη «σχολαστικότητα» και την εξάσκηση του νου, και αντιπαραβάλλονταν με τη «ρηχότητα», την κομψότητα και την αβρότητα, που θεωρούνταν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εκπαίδευσης των κοριτσιών. Η αγγλική γραμματική διδασκόταν στα σχολεία θηλέων ως αντίστοιχο αντικείμενο της λατινικής γραμματικής που διδάσκονταν τα αγόρια. Τα γαλλικά θεωρούνταν διακοσμητική και «μη σοβαρή» γνώση, διότι διδασκόταν μέσω συζήτησης και όχι, όπως τα λατινικά, μέσω της γραμματικής και της μετάφρασης. Η «διάχυση» του προγράμματος μαθημάτων των κοριτσιών, το οποίο περιελάμβανε επιπλέον ιστορία και βοτανική, προτού εκείνα διδαχθούν στα σχολεία των αγοριών, υποδήλωνε έλλειψη κύρους στην εκπαίδευση των κοριτσιών και εγγραφόταν στη «φυσική» διανοητική διαφορά που στήριζε την υποτιθέμενη έλλειψη ικανότητας των γυναικών για «ανώτερες» σπουδές.¹³

Τόσο η Hannah More (1745-1833) όσο και η Mary Wollstonecraft (1759-1797) θεωρούσαν ότι η γυναικεία εκπαίδευση δεν είχε ούτε μέθοδο ούτε σύστημα και ότι περιόριζε τον νου.¹⁴ Σύμφωνα με τη More, η εκπαίδευση στόχευε να διαπλάσει καλές κόρες, συζύγους, μέλη της κοινωνίας και καλές χριστιανές. Βασισμένη στην ευαγγελική θεολογία και την ψυχολογία του Locke, η More υποστήριξε ότι η επιπόλαιη παιδεία των κοριτσιών ενθάρρυνε τη ματαιοδοξία τους και κατέστειλε την ηθική τους ανάπτυξη. Αν και δεν υπερασπιζόταν τη γυναικεία αυτονομία, εντούτοις συνιστούσε «ψυχρά και δύσκολα αναγνώσματα», που θα ενστάλαζαν στις μαθήτριες τη συνήθεια της μελέτης, παράλληλα με τα παραδοσιακά «ανδρικά» γνωστικά αντικείμενα, συνδυασμός ο οποίος θεωρούσε ότι θα οδηγούσε στην απόκτηση της αρετής.¹⁵ Η Wollstonecraft διεκδικούσε το είδος της εκπαίδευσης που θα καλλιεργούσε την πνευματική και ανθρώπινη αυτονομία, χωρίς να καταργεί τις υποχρεώσεις της μητρότητας. Χρησιμοποιώντας τη γλώσσα της ριζοσπαστικής δημοκρατίας και τις ιδέες του Locke, άσκησε κριτική στην εκπαίδευση των κοριτσιών και την εκπαίδευση της Σοφί στο έργο *Αιμίλιος* του Rousseau, καθώς, όπως υποστήριξε, δεν στόχευαν να αναπτύξουν τη λογική των μαθητριών, αλλά τις προετοίμαζαν να γίνουν ερωμένες των ανδρών. Η Wollstonecraft συνέδεε την ορθολογική εκπαίδευση των γυναικών με την

ευημερία της πολιτείας, τη δυνατότητα της οικονομικής τους ανεξαρτησίας και το καθήκον τους απέναντι στον εαυτό τους.¹⁶

Στα μέσα του 19ου αιώνα τουλάχιστον τα μισά κορίτσια της μεσαίας τάξης στην Αγγλία φοιτούσαν σε κάποιο ιδιωτικό σχολείο. Τα εκπαιδευτήρια αυτά διέφεραν σε σημαντικό βαθμό ως προς την παρεχόμενη εκπαίδευση με αποκλίσεις που εκτεινόταν: από τα αριστοκρατικά σχολεία που έδιναν έμφαση στα «διακοσμητικά» γνωστικά αντικείμενα, στα γαλλικά σχολεία όπου τα κορίτσια «τελειοποιούσαν» μια εκπαίδευση καλής κοινωνικής συμπεριφοράς, έως τα περισσότερο ακαδημαϊκού χαρακτήρα σχολεία των Ουνιταριανών Μονιστών και των Κουακέρων. Το πρόγραμμα μαθημάτων του σχολείου θηλέων των Κουακέρων της Susannah Corder το 1824 περιελάμβανε αγγλική γραμματική, αριθμητική, γεωγραφία, αστρονομία και τη χρήση υδρόγειων σφαιρών, αρχαία και νεότερη ιστορία, στοιχεία μαθηματικών, φυσικής ή πειραματικής φιλοσοφίας, χημεία, φυσική ιστορία, γαλλικά και εργόχειρα. Τα μαθήματα των λατινικών, αρχαίων ελληνικών, γερμανικών, ιταλικών και σχεδίου προσφέρονταν έναντι πρόσθετων διδασκτρών.¹⁷

Στους εμπορικούς οδηγούς και στις διαφημίσεις της εποχής, οι διευθύντριες εμφανίζονται να διαχειρίζονται τα σχολεία τους ως επιχειρήσεις, και παράλληλα να προβάλλουν την οικογενειακή ατμόσφαιρα στα σχολεία. «συμβιβάζοντας» έτσι την ιδιότητά τους ως επιχειρηματιών με τα ιδεώδη της θηλυκότητας.¹⁸ Ορισμένες δασκάλες και γκουβερνάντες βίωναν μια «ασυμφωνία κοινωνικής θέσης» επειδή εργάζονταν σε σπίτια άλλων. Κάποιες οικογένειες προετοιμάζαν τα κορίτσια για τον ρόλο της γκουβερνάντας και της εκπαιδευτικού στέλνοντάς τα σε σχολεία όπως η Σχολή Godolphin στο Σόλσμπερι (Salisbury) ή σε ιδρύματα κατάρτισης εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (elementary training colleges), όπως το Borough Road.¹⁹ Από το 1846 και μετά η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών αναδιοργανώθηκε με βάση το σύστημα μαθητή/τριας-δασκάλου (συνδιδασκτικό σύστημα), το οποίο διαμορφώθηκε σύμφωνα με ολλανδικά και ελβετικά πρότυπα διδασκαλίας. Η προκαταρκτική εκπαίδευση των διδασκαλισσών περιελάμβανε επιβλεπόμενη διδασκαλία σε σχολείο αλλά και θεωρητική εκπαίδευση από τη διευθύντρια. Μετά την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας, η μαθήτρια-δασκάλα έδινε εξετάσεις για την εξασφάλιση υποτροφίας από τη Βασίλισσα, με στόχο την εγγραφή της σε κάποιο κολέγιο εκπαίδευσης εκπαιδευτικών (training college).²⁰ Αυτό το σύστημα παρείχε εκπαίδευση δευτεροβάθμιου τύπου στα κορίτσια της κατώτερης μεσαίας τάξης.²¹ Από το 1855 και εξής το τάγμα των αδελφών της Notre-Dame de Namur εφάρμοσε το συνδιδασκτικό σύστημα στο Mount Pleasant του Λίβερπουλ στα οποία φοιτούσαν καθολικές μαθήτριες. Αργότερα, η Αδελφότητα του Αγίου Βρέφους (Society of the Holy Child Jesus, 1856), η Αδελφότητα της Ιεράς Καρδιάς (Society of the Sacred Heart, 1873),²² καθώς και πολλές

ακόμη θρησκευτικές αδελφότητες διδασκαλισσών ακολούθησαν το ίδιο παράδειγμα.²³

Στα μέσα του 19ου αιώνα οι απαιτήσεις για συστηματικότερη εκπαίδευση, τυπική κατάρτιση και πιστοποίηση για τις γκουβερνάντες της μεσαίας τάξης ώθησαν τον Frederick Maurice (1805-1872) (μέλος του κινήματος του χριστιανικού σοσιαλισμού, ενός είδους θεολογικού σοσιαλισμού) να ιδρύσει το Queen's College στο Λονδίνο (1848) και την συνιταριανή Elizabeth Jesser Reid (1789-1866) να ιδρύσει το Κολέγιο Bedford (1849).²⁴ Οι Frances Buss (1827-1894) και Dorothea Beale (1831-1906), διευθύντριες κολεγίων με μεγάλη επιρροή, φοίτησαν και οι δύο στο Queen's College. Πολύ σημαντική ήταν επίσης και η αύξηση των ευκαιριών για συμμετοχή των κοριτσιών στις εξετάσεις για την απόκτηση πιστοποιητικών σπουδών ή επαγγελματικών τίτλων. Η Εταιρεία των Διαχειριστών (College of Preceptors - έτος ίδρυσης 1846)²⁵ καθιέρωσε εξετάσεις για τους δασκάλους της μεσαίας τάξης και το 1851 συμπεριέλαβε και τις δασκάλες στις εξετάσεις. Η επιτυχία των κοριτσιών σε αυτές έδωσε στις γυναίκες τη δυνατότητα να αποδείξουν στους μελλοντικούς γονείς ότι ήταν ικανές για διδασκαλία. Η Emily Davies (1830-1921), η οποία αργότερα, το 1869, θα ίδρυε το Κολέγιο Girton στο Χίττσιν (Hitchin), ηγήθηκε μιας επιτυχημένης εκστρατείας με στόχο την αποδοχή των κοριτσιών και στις τοπικές εξετάσεις του Κέμπριτζ· τα κορίτσια όντως άρχισαν να γίνονται αποδεκτά από το 1863 και εξής.²⁶ Ο ανταγωνισμός μεταξύ των κοριτσιών και η «άμιλλα» παρέμεναν ωστόσο στοιχεία που προκάλούσαν άγχος στην κοινή γνώμη, καθώς υπήρχε η ανησυχία ότι επρόκειτο για παράγοντες που έθεταν σε κίνδυνο τη γυναικεία μετριοφροσύνη.²⁷

Οι δημογραφικές ανησυχίες για τις «πλεονασματικές» γυναίκες, η κινητοποίηση που είχε δημιουργηθεί γύρω από την εκπαίδευση των κοριτσιών από ομάδες ιδιαίτερα δραστήριες στο πλαίσιο του γυναικείου κινήματος του 19ου αιώνα, όπως ο Κύκλος του Langham Place που συμμετείχε στις συναντήσεις της Ένωσης Κοινωνικών Επιστημών (ιδρύθηκε το 1857), και τα αιτήματα των γυναικών απέφεραν καρπούς, όταν η Επιτροπή Έρευνας για τα Σχολεία (1868) συμπεριέλαβε τα σχολεία θηλέων στο πεδίο των ενδιαφερόντων της.²⁸ Υπήρξε η πρώτη κυβερνητική επιτροπή που δέχτηκε να συγκεντρώσει στοιχεία από τις ίδιες τις γυναίκες. Η Emily Davies, η Frances Buss, η Dorothea Beale και η Elizabeth Wolstenholme (1833-1918), δασκάλα, φεμινίστρια και διοργανώτρια εκστρατειών, υπήρξαν οι πλέον ειδικές στη συγκέντρωση και κατάθεση σχετικών στοιχείων. Η Cohen καταδεικνύει ότι οι Επίτροποι πλαισίωναν την έρευνά τους για την εκπαίδευση των κοριτσιών με πραγματείες του 18ου αιώνα για τη «ρηχότητα», την «επιμέλεια» και τη «μέθοδο». Μπορεί βέβαια να μη διαπίστωσαν «φυσική» κατωτερότητα στις πνευματικές δυνατότητες των κοριτσιών ή κάποια διαφορά ανάμεσα στις διανοητικές τους ικανότητες και κλίσεις και

σε εκείνες των αγοριών, μετέφραζαν όμως τον φόβο τους για την άμιλλα που αναπτυσσόταν μεταξύ των κοριτσιών και αυτό που εκείνοι έβλεπαν ως υπερβολική προθυμία για μάθηση, σε φόβο ότι οι συμπεριφορές αυτές αναπόφευκτα θα οδηγούσαν τα κορίτσια σε «υπερκόπωση». Αυτό το επιχείρημα χρησιμοποιήθηκε για να αναιρέσει τη διαπίστωση [που άλλωστε ήταν εμφανής και από τις εξετάσεις της Εταιρείας των Διαχειριστών (College of Perceptors)] ότι οι επιδόσεις των κοριτσιών μπορούσαν να ξεπεράσουν εκείνες των αγοριών, γεγονός που και αυτό χαρακτηρίστηκε επικίνδυνο για την υγεία τους.²⁹

Από τον 18ο αιώνα και εξής η κοινωνική δυναμική και η θεωρητική συζήτηση γύρω από την έννοια της ιδιωτικής και δημόσιας εκπαίδευσης διαφέρουν μεταξύ Σκοτίας και Αγγλίας.³⁰ Ειδικευμένοι δάσκαλοι στη Σκοτία δίδασκαν τις κόρες των πλουσίων στο σπίτι, αλλά τόσο τα κορίτσια που εκπαιδούνταν κατ' οίκον όσο και εκείνα που εκπαιδούνταν σε ιδιωτικά σχολεία με οικοτροφεία παρακολουθούσαν και ιδιαίτερες παραδόσεις μαθημάτων (private classes) σε τμήματα έως είκοσι ατόμων, οι οποίες προσφέρονταν στο σπίτι των δασκάλων ή στο σχολείο. Ο όρος «ιδιωτικός», στην περίπτωση αυτή, περιέγραφε περισσότερο τα μαθήματα που ήταν αφιερωμένα σε ένα και μόνο αντικείμενο, παρά την ιδιωτική διδασκαλία καθεαυτή.

Οι φρενολόγοι του σκοτσέζικου Διαφωτισμού άσκησαν κριτική στις «τάξεις των ιδιωτικών μαθημάτων» και στα «διακοσμητικά γνωστικά αντικείμενα», επειδή παρεμπόδιζαν την ανάπτυξη ενός προγράμματος σπουδών που θα βασιζόταν στα φυσιολογικά και ψυχολογικά στάδια ανάπτυξης των μαθητών. Κατά τις δεκαετίες του 1820 και 1830 καινοτόμα ημερήσια σχολεία (day schools) για μαθήτριες ηλικίας 11-15 ετών ιδρύθηκαν στο Εδιμβούργο και στη Γλασκόβη, με προσεκτικά οργανωμένα προγράμματα σπουδών που έφταναν μέχρι και τα τέσσερα έτη. Η Lindy Moore σημειώνει τη διαφορά στο πλήθος των μαθητριών μεταξύ αυτών των σχολείων (80 κορίτσια φοιτούσαν στο Σκοτσέζικο Ινστιτούτο για την Εκπαίδευση Νεαρών Κυριών το 1836 και λίγο πριν το σχολικό έτος 1845-1846 ο αριθμός των μαθητριών είχε φτάσει τις 140) και των μικρών οικιακών σχολείων (domestic schools) για κορίτσια της μεσαίας τάξης στην Αγγλία, στα οποία φοιτούσαν έως 24 μαθήτριες. Το εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων του Κολεγιακού Ιδρύματος³¹ του Εδιμβούργου (Collegiate Institution of Edinburgh) περιελάμβανε επτά ώρες για τη διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας, μαθημάτων με παραδειγματική χρήση φυσικών αντικειμένων, ορθοφωνίας, καλλιγραφίας, γεωγραφίας, ιστορίας και μαθηματικών (συνήθως αριθμητικής), τέσσερις ώρες γαλλικών και τέσσερις γερμανικών, τέσσερις ώρες γραφής και αριθμητικής, και από δύο ώρες για ιταλικά, τραγούδι και χορό. Τα λατινικά και τα αρχαία ελληνικά προσφέρονταν ως εναλλακτικές επιλογές στη θέση των σύγχρονων γλωσσών. Από τις δεκαετίες του 1830 και 1840 βασικά στοι-

χεία των (φυσικών) επιστημών ενσωματώθηκαν στο πρόγραμμα μαθημάτων και παράλληλα προσφέρονταν σε ειδικές παραδόσεις ή ιδιαίτερες «τάξεις», στις οποίες τα κορίτσια διεξήγαγαν πειράματα πρακτικής χημείας.

Το συνδιδασκτικό σύστημα μπορεί να προσέφερε στις γυναίκες της Σκοτίας πρόσβαση στη διδασκαλία, προκάλυψε όμως και δυσαρέσκεια, καθώς αντιμετωπιζόταν ως σύστημα που είχε επιβληθεί από τη Βρετανία και υπέσκαπτε τη σκοτσέζικη παράδοση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης των δασκάλων. Η Moore σημειώνει ότι στην Αγγλία τον 19ο αιώνα οι δασκάλες αγωνίζονταν για την αναγνώριση του επαγγέλματός τους, ενώ στη Σκοτία μάχονταν για να εμποδίσουν τη διάβρωση ενός ήδη αναγνωρισμένου επαγγέλματος από την είσοδο σε αυτό εκπαιδευτικών χωρίς πανεπιστημιακή μόρφωση, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών πριν το 1892. Υποστηρίζει πως το γεγονός ότι άνδρες διεύθυναν τα επιφανή σχολεία θηλέων είχε ως αποτέλεσμα οι επίσημες διακηρύξεις των δεκαετιών του 1830 και 1840 σχετικά με τις πνευματικές ικανότητες των κοριτσιών, που απευθύνονταν στην ισχυρή ανώτερη μεσαία τάξη του Εδιμβούργου και της Γλασκώβης, να γίνονται από άνδρες με κοινωνική επιρροή, οι οποίοι συχνά υπεισέρχονταν στα σύγχρονα για την εποχή ζητήματα παιδαγωγικής όπως και κατάρτισης των δασκάλων. Η σκοτσέζικη παράδοση των ανδρών δασκάλων αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, σε μια εποχή που οι γυναίκες δεν μπορούσαν να αποφοιτήσουν από παρόμοια σχολεία, εμπόδιζε ουσιαστικά τις τελευταίες να ιδρύσουν επιφανή σχολεία θηλέων στη Σκοτία, με αποτέλεσμα να μην έχει υπάρξει ούτε μία ισχυρή διευθύντρια ως διακριτό μέλος του γυναικείου κινήματος της περιόδου στη Σκοτία.

Η Moore καταλήγει ότι η κυρίαρχη άποψη πως η εκπαίδευση των κοριτσιών στη Σκοτία ήταν πιο «προηγμένη» από εκείνη της Αγγλίας έκανε την κοινή γνώμη να εφησυχάζει αναφορικά με το επίπεδο της εκπαίδευσης των κοριτσιών της μεσαίας τάξης και προκάλεσε μεγάλη καθυστέρηση στη δημιουργία μιας ισχυρής κοινής γνώμης που να αναγνωρίζει την ανάγκη βελτιώσεων στη γυναικεία εκπαίδευση. Το αίτημα αυτό διατυπώθηκε μόλις τη δεκαετία του 1870, ενώ η παραδοχή ότι τα σχολεία των κοριτσιών ήταν προτιμότερο να διευθύνονται και να στελεχώνονται από άνδρες διήρκεσε μέχρι και τον 20ό αιώνα.

Ανώτερα σχολεία, μοναστηριακή εκπαίδευση και δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών της εργατικής τάξης, 1868-1914

Η Επιτροπή Έρευνας για τα Σχολεία (Schools Inquiry Commission)³² ίδρυσε μόνο δεκατέσσερα επιδοτούμενα δημόσια σχολεία κοριτσιών στην Αγγλία και την Ουαλία, σε σύγκριση με τα 820 επιδοτούμενα σχολεία αρρένων,

και υποστήριξε την ίδρυση νέων σχολείων για τα κορίτσια με βάση το μοντέλο του Κολεγιακού Σχολείου του Βορείου Λονδίνου (North London Collegiate School) της Frances Buss, στο οποίο οι μαθήτριες διαχωρίζονταν με βάση το επίπεδο των γνώσεών τους.³³

Όταν η πρόοδος αναφορικά με την ίδρυση νέων επιδοτούμενων σχολείων θηλέων έμοιαζε αργή, η Maria Grey (1816-1906) (το γένος Shireff) και η αδερφή της Emily Shirreff (1814-1897), η λαίδη Henrietta Stanley (1807-1895) και η Mary Gurney (1836-1917) ίδρυσαν το 1872 την Εταιρεία Δημόσιων Ημερήσιων Σχολείων Θηλέων (Girls' Public Day School Company - GPDSC), η οποία αργότερα μετονομάστηκε σε Ταμείο (Trust), ως παρακλάδι της Ένωσης Γυναικών για την Εκπαίδευση των Κοριτσιών Όλων των Επιπέδων Άνω της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (Women's Education Union for the Education of Girls of All Classes Above the Elementary, 1871). Η Εταιρεία ακολουθώντας το μοντέλο της Buss ίδρυσε 38 σχολεία έως το 1901. Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε και το Κολέγιο Maria Grey για την εκπαίδευση των καθηγητριών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η Εκκλησιαστική Εταιρεία Σχολείων (The Church Schools Company, 1883) ίδρυσε 24 σχολεία έως το 1896. Μεταξύ 1889 και 1900 ιδρύθηκαν 90 νέα επιδοτούμενα δημόσια σχολεία θηλέων. Μεγαλύτερα, νεότερου τύπου ιδιωτικά σχολεία με οικοτροφεία, συχνά βασισμένα στο μοντέλο του Κολεγίου των Κυριών (Ladies College) του Τσέλτεναμ (Cheltenham), δημιουργήθηκαν σε αντιστοιχία με τα πλέον επιφανή σχολεία αρρένων της εποχής.³⁴

Δύο μεγάλες ομάδες γυναικών εργάστηκαν για τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Αγγλία. Η μία ήταν η ομάδα των «ασυμβίβαστων», η οποία επέμενε ότι τα κορίτσια έπρεπε να σπουδάζουν τα ίδια αντικείμενα με τα αγόρια και να δίνουν τις ίδιες εξετάσεις, και η δεύτερη η ομάδα «υπέρ της διαχωρισμένης εκπαίδευσης», η οποία εργαζόταν για να βελτιώσει την εκπαίδευση των κοριτσιών, χωρίς όμως να επιδιώκει να αντιγράψει την εκπαίδευση που παρεχόταν στα αγόρια. Οι γυναίκες που εργαζόνταν για τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης των κοριτσιών συνδέονταν με το γυναικείο κίνημα· μετείχαν όμως στην κίνηση αυτή και γυναίκες όπως η Lucy Soulsby, πρώτη διευθύντρια του Λυκείου της Οξφόρδης (GPDSC), αντιφεμινίστρια, που εργαζόταν για αλλαγές υπέρ των γυναικών εντός όμως της παραδοσιακής σφαίρας των δραστηριοτήτων τους.³⁵ Η Sara Delamont και η Carol Dyhouse υποστηρίζουν ότι οι λόγοι υπέρ της μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης των κοριτσιών επαναπροσδιόρισαν αλλά δεν απέρριψαν τη βικτωριανή έννοια της θηλυκότητας. Τα σχολεία που ιδρύθηκαν κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα είχαν ως στόχο να προσφέρουν φιλελεύθερη εκπαίδευση που θα περιελάμβανε τους κλασικούς συγγραφείς, τα μαθηματικά και την επιστήμη. Η παρακολούθηση μαθημάτων το πρωί έδινε τη δυνατότητα στα κορίτσια να αποκτούν οικιακές δεξιότητες το απόγευ-

μα στο σπίτι, ενώ στο σχολείο διδασκόταν μόνο λίγο κέντημα. Η γυμναστική, ο ιατρικός έλεγχος και η ραπτική εισήχθησαν για να αμβλύνουν τους φόβους ότι η εκπαίδευση αυτή υποβάθμιζε την υγεία των κοριτσιών, αλλά και για να αντιμετωπιστεί η κριτική των γιατρών που ισχυρίζονταν ότι «και το σώμα και ο νους έχουν φύλο».³⁶ Μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, βέβαια, οι οικογένειες που στόχευαν σε έναν καλό γάμο για τις κόρες τους εξακολουθούσαν να προσβλέπουν στην κατ' οίκον διδασκαλία και στην παραμονή τους για κάποιες περιόδους σε σχολεία για εσωτερικές μαθήτριες ή σε ημερήσια σχολεία ποικίλης ποιότητας.

Σε αντίθεση με την Αγγλία, όπου οι υπερασπιστές (γυναίκες και άνδρες) της μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης των κοριτσιών μάχονταν να κερδίσουν ένα μέρος από τα εκπαιδευτικά πλεονεκτήματα των αγοριών, η εκστρατεία για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ουαλία αποτελούσε τμήμα μιας ευρύτερης πάλης για τη δευτεροβάθμια και ανώτερη εκπαίδευση και των δύο φύλων.³⁷ Ο Gareth Elwyn Jones καταδεικνύει ότι τα μοντέλα που αναπτύχθηκαν στην Αγγλία επηρέασαν τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Ουαλία. Οι διοργανώτριες των εκστρατειών για εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις συνδέονταν στενά με αγγλίδες διευθύντριες, όπως την Buss και την Beale, και με το βρετανικό γυναικείο κίνημα. Η Ένωση για την Προώθηση της Εκπαίδευσης των Κοριτσιών στην Ουαλία (The Association for Promoting Education of Girls in Wales, 1886-1901), και οι Ενώσεις Cymmrodorion και National Eisteddfod προσέφεραν σε γυναίκες που είχαν σχέσεις με την Αγγλία την ιδεολογική βάση για δημόσια συζήτηση σχετικά με τη γυναικεία εκπαίδευση. Η Elizabeth Hughes (1851-1925), που έγινε διευθύντρια του Κολεγίου του Κέμπριτζ, το οποίο εκπαίδευε δασκάλες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αγγλία, η Dilys Glynn Jones (1857-1932), που συγκέντρωνε στοιχεία για την Επιτροπή Bryce, και η Sophie Bryant (1850-1922), που διαδέχθηκε την Buss στη θέση της διευθύντριας του Κολεγιακού Σχολείου του Βορείου Λονδίνου, πρόβαλλαν θέματα σχετικά με τις διαφορετικές συνθήκες που επικρατούσαν στην εκπαίδευση των κοριτσιών στην Αγγλία και την Ουαλία.

Η Επιτροπή Μελέτης της Μέσης και Ανώτερης Εκπαίδευσης στην Ουαλία (Επιτροπή Aberdare, 1881) τόνισε την ανεπαρκή εκπαίδευση των κοριτσιών στη χώρα, αφού υπήρχαν μόνο δύο επιδοτούμενα δημόσια σχολεία θηλέων με 263 μαθήτριες. Η Bryant, η Hughes και η Frances Hoggan (1843-1927), που είχε σπουδάσει ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης (ξεκίνησε τις σπουδές της το 1867), υποστήριξαν τη διδασκαλία στην ουαλική γλώσσα, τον έλεγχο των εξετάσεων από Ουαλούς και τη διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού συστήματος βάσει των ιδιαίτερων συνθηκών της Ουαλίας αντί αυτού που δανείζονταν από το αγγλικό σύστημα. Εισήχθηκε έτσι ένα ενδιάμεσο στάδιο εκπαίδευσης για τις μαθήτριες έως δεκαοκτώ ετών που προσέφερε στα κο-

ρίτσια της εργατικής και κατώτερης μεσαίας τάξης τη δυνατότητα συμμετοχής στις εξετάσεις του Central Welsh Board.³⁸ Η εκπαίδευση των κοριτσιών ακολουθούσε εκείνη των αγοριών, με ένα πρόγραμμα λατινικών, αρχαίων ελληνικών, ουαλικής και αγγλικής γλώσσας, λογοτεχνίας, σύγχρονων γλωσσών, μαθηματικών, μελέτης της φύσης και εφαρμοσμένης επιστήμης.

Η εισαγωγή της συνεκπαίδευσης και των δυαδικών σχολείων αποτέλεσε τη μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην εφαρμογή του Νόμου της Ουαλίας περί Μέσης Εκπαίδευσης (1889) και στην κατάσταση που επικρατούσε στην Αγγλία. Εκεί η συνεκπαίδευση είχε εξεταστεί από την Επιτροπή Έρευνας για τα Σχολεία και την Επιτροπή Bryce (1895), και είχε υιοθετηθεί στον τομέα της προκαταρτικής εκπαίδευσης και σε έναν μικρό μόνον αριθμό «προοδευτικών» σχολείων. Μέχρι το 1900 τα 93 «ενδιάμεσα» σχολεία της Ουαλίας (μιας πρώτης δηλαδή βαθμίδας μέσης εκπαίδευσης) περιελάμβαναν 43 δυαδικά σχολεία, 22 σχολεία αρρένων, 21 θηλέων και 7 μεικτά. Μέχρι το 1914 υπήρχαν 23 σχολεία θηλέων, 22 σχολεία αρρένων, 46 δυαδικά και 9 μεικτά. Ο αριθμός των μαθητών/τριών, το κόστος και η στάση απέναντι στη συνεκπαίδευση υπήρξαν βασικές κινητήριες δυνάμεις για το σύστημα του πρώτου επιπέδου μέσης εκπαίδευσης της Ουαλίας· η υποδεέστερη θέση όμως της διευθύντριας του γυναικείου τμήματος στο δυαδικό σχολείο επρόκειτο να αποτελέσει στοιχείο διαμάχης αλλά και διεκδίκησης για τις γυναίκες.

Οι διασυνδέσεις με τη βρετανική εκστρατεία υπέρ της εκπαίδευσης των κοριτσιών και με το γυναικείο κίνημα στην Αγγλία ήταν εμφανείς και στην ανάπτυξη της πρώτης βαθμίδας μέσης εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Ιρλανδία. Μεταξύ των πρωτεργατριών για την προτεσταντική εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ιρλανδία περιλαμβάνονταν η Isabella Tod (1836-1896), που ίδρυσε το Ινστιτούτο Κυριών (Ladies' Institute) του Μπέλφαστ (1867), η Margaret Byers (1832-1912) του Κολεγιακού Σχολείου Κυριών στο Μπέλφαστ (1859) και η Anne Jellicoe (1823-1880) του Κολεγίου Alexandra στο Δουβλίνο.³⁹ Το πρόγραμμα σπουδών περιελάμβανε θεολογία, αριθμητική, άλγεβρα, φυσικές επιστήμες, πνευματικές και ηθικές επιστήμες, λατινικά και νεότερες γλώσσες, ιστορία, σχέδιο και μουσική. Ο ρόλος του Κολεγίου Alexandra στο να συμπεριληφθούν τα κορίτσια στον Νόμο περί Μέσης Εκπαίδευσης (1878) και να έχουν πρόσβαση στις τοπικές εξετάσεις του Κολεγίου Trinity (1869) ήταν πολύ σημαντικός, γεγονός που το κατέστησε πρότυπο ακαδημαϊκής εκπαίδευσης για τα κορίτσια στην Ιρλανδία.

Η Deirdre Raftery σημειώνει ότι μέχρι το 1899 τα κορίτσια στην Ιρλανδία είχαν καλές επιδόσεις στις τοπικές εξετάσεις ιρλανδικών, αρχαίων ελληνικών και αγγλικών, αν και τα γαλλικά, η οικιακή οικονομία (αλλά) και τα αγγλικά ήταν τα γνωστικά αντικείμενα που παρακολουθούσε ο μεγαλύτερος αριθμός μαθητριών. Μέχρι το 1901 τα αποτελέσματα των εξετάσεων από τα σχολεία θηλέων των προτεσταντών ξεπερνούσαν εκείνα των καθο-

λικών μοναστηριακών σχολείων (με οικοτροφεία), στα οποία η ευγένεια και η καλή διαγωγή ήταν οι «επιδόσεις» που εκτιμούνταν ιδιαίτερα. Κατά τον πρώτο καιρό λειτουργίας των μοναστηριακών σχολείων, η γλώσσα διδασκαλίας ήταν συχνά τα γαλλικά, γεγονός που αντανάκλασε τη δημιουργία πολλών (γυναικείων) ταγμάτων εκτός της Ιρλανδίας, συμπεριλαμβανομένων των Ταγμάτων του Λορέτο (Loreto) (Ινστιτούτο της Οσίας Παρθένου Μαρίας), των Δομινικανών, των Ουρσουλινών, των Αδελφών του St. Louis και των Κυριών της Ιεράς Καρδίας (Les Dames du Sacré-Cœur), πέραν των ιρλανδικών ταγμάτων όπως αυτού των Αδερφών του Ελέους και του Τάγματος της Αγίας Πίστης. Μεταξύ 1838 και 1878 η μοναστηριακή εκπαίδευση εν γένει συμπεριελάμβανε ξένες γλώσσες, γεωγραφία (χρήση υδρογείου), γραφή, αριθμητική και τα διακοσμητικά αντικείμενα: σχέδιο, μουσική και κέντημα. Μετά την εισαγωγή στο πρόγραμμα –λίγο πριν τη δεκαετία του 1890 και με πίεση από την πλευρά των γονέων– των λατινικών και των μαθηματικών, η απόδοση των κοριτσιών των καθολικών σχολείων στις εξετάσεις της πρώτης βαθμίδας μέσης εκπαίδευσης ήταν αξιοσημείωτη.

Τα μοναστηριακά σχολεία στην Αγγλία, επίσης, έδιναν μεγάλη σημασία στη διδασκαλία των θρησκευτικών, μέχρι που, ύστερα από πίεση των γονέων, εντάχθηκε η προετοιμασία για τις τοπικές εξετάσεις της Οξφόρδης και του Κέμπριτζ.⁴⁰ Γαλλικές και βελγικές αδελφότητες ίδρυσαν καθολικά ημερήσια σχολεία και οικοτροφεία, τα οποία κάλυπταν τη ζήτηση που προερχόταν από τη μεγεθυνόμενη εύπορη καθολική μεσαία τάξη. Μέχρι το 1887, μάλιστα, από τις 62 αδελφότητες που παρείχαν εκπαίδευση στα κορίτσια στην Αγγλία, 32 προέρχονταν από τη Γαλλία και 5 από το Βέλγιο. Οι Αδερφές της Notre-Dame de Namur (SND), ειδικότερα, απέκτησαν μεγάλη φήμη για την ποιότητα της εκπαίδευσης που παρείχαν, η οποία περιελάμβανε μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα προχωρημένες γνώσεις στις φυσικές επιστήμες, στη στενογραφία, στη δακτυλογραφία, στη ζωγραφική, στη μουσική και στα γαλλικά.

Έως τις αρχές του 20ού αιώνα, η πλειονότητα των σχολείων που προσέφεραν δευτεροβάθμια εκπαίδευση στα κορίτσια της μεσαίας τάξης στην Αγγλία ήταν σχολεία αμιγή ως προς το φύλο. Από τη δεκαετία του 1890 και εξής τα κορίτσια της εργατικής τάξης με υψηλές επιδόσεις μπορούσαν να αποκτήσουν εκπαίδευση δευτεροβάθμιου επιπέδου σε σχολεία που διέθεταν περισσότερες τάξεις από τα πρωτοβάθμια και τα οποία οργανώνονταν από τα σχολικά συμβούλια στην «κορυφή» του πρωτοβάθμιου εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και στα ολοένα και περισσότερα συνδιδακτικά κέντρα εκπαίδευσης.⁴¹ Και τα δύο ήταν οργανωμένα βάσει ενός μεικτού μοντέλου το οποίο διαχωρίζε την εκπαίδευση των κοριτσιών και των αγοριών εντός του ίδιου κτιρίου. Τα σχολεία των «ανώτερων τάξεων» ήταν μεγάλα, με εξειδικευμένο προσωπικό και καλή υλικοτεχνική υποδομή, και η εκπαί-

δευση των κοριτσιών σε αυτά ήταν ιδιαίτερα χαρακτηριστική αναφορικά με το επιστημονικό και τεχνικό πρόγραμμα μαθημάτων. Το 1895 όλοι/όλες οι μαθητές/τριες στο Κεντρικό Σχολείο Ανώτερων Τάξεων του Ληντς (Leeds) διδάσκονταν αγγλικά, ιστορία, γεωγραφία, λατινικά, γαλλικά, μαθηματικά, τουλάχιστον δύο από τις φυσικές επιστήμες (που αντιστοιχούσαν σε 11,5 έως 14,5 ώρες την εβδομάδα ανάλογα με την ηλικία, σε σύνολο 27 ωρών εβδομαδιαίου προγράμματος), σχέδιο, χειροτεχνία και φυσική αγωγή, ενώ η θρησκευτική αγωγή, τα γερμανικά, η στενογραφία, η λογιστική, η γεωμετρία και η ραπτική διδάσκονταν σε κάποιες μόνον τάξεις στη διάρκεια της τετραετούς φοίτησης σε αυτό.⁴²

Στη Σκωτία, όπου η τοπική παράδοση δεν αντιστοιχίζε την παρεχόμενη από το κράτος εκπαίδευση με την κοινωνική τάξη (πρωτοβάθμια δηλαδή εκπαίδευση για τα λαϊκά στρώματα και δευτεροβάθμια για τα μεσαία), το Υπουργείο Παιδείας προσέθεσε ανώτερα τμήματα σε κάποια μεικτά πρωτοβάθμια σχολεία δημιουργώντας έτσι μεικτά σχολεία «ανώτερων τάξεων» (mixed higher grade schools). Σε πόλεις όπως η Γλασκόβη, όπου οι γονείς της μεσαίας τάξης επιθυμούσαν μια σοβαρή δευτεροβάθμια εκπαίδευση για τις κόρες τους αλλά δεν ήταν πρόθυμοι να τις στείλουν σε μεικτά σχολεία, το Σχολικό Συμβούλιο προσέγγισε περισσότερο την αγγλική θέση αναπτύσσοντας λύκεια χωριστής ως προς το φύλο εκπαίδευσης για τα κορίτσια. Το γεγονός αυτό αύξησε τους ταξικούς διαχωρισμούς μεταξύ των κοριτσιών μέσα από τη διάκριση μεταξύ ανώτερων και πρωτοβάθμιων τάξεων και αντιστοιχώς του επιπέδου διδασκαλίας των γνωστικών αντικειμένων.⁴³

Ο Εκπαιδευτικός Νόμος του 1902 στην Αγγλία και την Ουαλία καθιέρωσε τα δευτεροβάθμια σχολεία των δήμων (municipal secondary schools), αλλά κατήργησε τα «σχολεία ανώτερων τάξεων» και αναδιαμόρφωσε την εκπαίδευση των διδασκαλισσών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.⁴⁴ Για να ενθαρρύνονται περισσότερα κορίτσια της μεσαίας τάξης να επιλέγουν ως επάγγελμα τη διδασκαλία στα πρωτοβάθμια σχολεία, οι μαθήτριες που στόχευαν να γίνουν δασκάλες μετακινούνταν στο τμήμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέχρι την ηλικία των δεκαέξι ετών και στη συνέχεια υποστηρίζονταν με υποτροφίες για έναν ακόμη χρόνο ως ασκούμενες στο ίδιο τμήμα, προτού συνεχίσουν σε ένα κολέγιο εκπαίδευσης εκπαιδευτικών.⁴⁵ Η καθιέρωση μιας κλίμακας υποτροφιών για τα δημόσια δευτεροβάθμια σχολεία γενικής εκπαίδευσης (grammar schools) προσέφερε σε έναν μικρό αριθμό κοριτσιών της εργατικής τάξης, ανώτερων επιδόσεων, τη δυνατότητα να φοιτήσουν σε δευτεροβάθμια σχολεία των δήμων. Όμως, η πλειονότητα των κοριτσιών στην Αγγλία, με την κατάργηση των σχολείων ανώτερων τάξεων, έχασε την πολύ σημαντική δυνατότητα που είχε για πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στην Ουαλία τα σχολεία που ιδρύθηκαν βάσει του Νόμου Μέσης Εκπαίδευσης της Ουαλίας αποτελούσαν αμάλαμα δημό-

σιων σχολείων και σχολείων ανώτερων τάξεων απευθυνόμενα σε μια κοινωνία εργατικής κατά κύριο λόγο τάξης με αυξανόμενα στοιχεία μεσαίας. Τα σχολεία αυτά διατηρήθηκαν και μετά το 1902, αλλά υιοθέτησαν το πρόγραμμα μαθημάτων κλασικού προσανατολισμού των δευτεροβάθμιων σχολείων. Η δομή του ουαλικού συστήματος τροποποιήθηκε, καθώς νέα δημοτικά σχολεία ξεχωριστής ως προς το φύλο εκπαίδευσης, αλλά και μεικτά, ιδρύθηκαν με τον Εκπαιδευτικό Νόμο του 1902.⁴⁶ Στη Σκωτία τα σχολεία ανώτερων τάξεων αποτέλεσαν μέρος της κοινής δομής των δευτεροβάθμιων σχολείων κατά τη δεκαετία του 1920, ενώ η πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση παρέμεινε δύσκολη για πολλά κορίτσια που ζούσαν σε αγροτικές περιοχές μεταξύ 1900 και 1930.⁴⁷

Μετά τον Εκπαιδευτικό Νόμο του 1902, ο αριθμός των πρωτοβάθμιων σχολείων στην Αγγλία αυξήθηκε ταχύτατα από 685 το 1906 σε περισσότερα από 1000 μέχρι το 1913. Ενώ το 1897 μόλις 20.000 κορίτσια εκπαιδεύονταν σε αναγνωρισμένα δευτεροβάθμια σχολεία, μέσα στα επόμενα είκοσι χρόνια ο αριθμός αυτός αυξήθηκε σε 185.000. Το πρόγραμμα σπουδών προσέφερε φιλελεύθερη εκπαίδευση, η οποία διαφοροποιούνταν σημαντικά ανάλογα με το φύλο του μαθητικού πληθυσμού. Οι φόβοι για φυσική αποδυνάμωση και για την κατάσταση στην οποία βρισκόταν το έθνος στην αρχή του Πολέμου των Μπόερ, καθώς και η εμφατική συσχέτιση της ευγονικής με τη μητρότητα και τη μητρική ιδιότητα εν γένει οδήγησαν σε κριτικές για το ακαδημαϊκό πρόγραμμα των σχολείων θηλέων. Για τους ευγονιστές, οι γυναίκες της μεσαίας τάξης είχαν ρόλο ζωτικής σημασίας για την εθνική αποτελεσματικότητα λόγω της υποτιθέμενης κληρονομικής ανωτερότητάς τους, και ως εκ τούτου θα έπρεπε να ωθούνται προς τη μητρότητα και να εκπαιδεύονται για να γίνουν μητέρες. Η πρακτική εξάσκηση στα οικιακά καθήκοντα αποτελούσε προαπαιτούμενο για τα δευτεροβάθμια σχολεία που λάμβαναν κρατικές επιχορηγήσεις το 1905. Μέχρι το 1908 τα κορίτσια άνω των δεκαπέντε ετών επιτρεπόταν να αντικαταστήσουν τα οικιακά γνωστικά αντικείμενα με μαθήματα φυσικών επιστημών και μαθηματικών, πέραν της αριθμητικής. Μεταξύ 1909 και 1914 το Συμβούλιο της Εκπαίδευσης παρέπεμψε τη διδασκαλία των οικοκυρικών, έτσι όπως γινόταν στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, σε δύο επιτροπές που εξέταζαν πειραματικά τη σύνδεση/σχέση των επιστημών με τα οικοκυρικά. Κάποια σχολεία εισήγαγαν γνωστικά αντικείμενα σχετικά με την οικιακότητα, αλλά πολλά ακαδημαϊκά σχολεία θηλέων, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της Εταιρείας Δημόσιων Ημερήσιων Σχολείων Θηλέων (GPDSC), θεωρούσαν ότι η προετοιμασία για την οικιακότητα και η φιλελεύθερη εκπαίδευση ήταν ασύμβατες έννοιες, παρόλο που συνέχιζαν να τονίζουν τη σεμνότητα στην ένδυση και το ανάρμοστο της συναναστροφής με τα αγόρια.⁴⁸

Τα ευγονικά επιχειρήματα σχετικά με τη σημασία της σωματικής ακμής και της αγνότητας της φυλής διαχέονταν στην Αγγλία μέσω του έργου του Αμερικανού G. Stanley Hall, ο οποίος έβλεπε την εφηβεία ως περίοδο αστάθειας, κατά την οποία τα κορίτσια χρειάζονταν ειδική προστασία από τη σοβαρή μελέτη. Ο Hall στηρίχθηκε σε ιδέες περί φυλετικής αναζωογόνησης προκειμένου να συνδέσει την παιδική και νεανική ηλικία με την ανάπτυξη της φυλής και να υποστηρίξει ότι η εξέλιξη παρήγαγε μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ των φύλων. Όπως ο Herbert Spencer, έτσι και εκείνος πίστευε ότι οι γυναίκες μπορούσαν μιν να διαπρέψουν στην εκπαίδευση της νόησης, αλλά αυτό θα είχε ως τίμημα τη στειρότητα και την κακή τους υγεία. Πρότασή του ήταν ένα πρόγραμμα σπουδών που απέκλειε από την εκπαίδευση των κοριτσιών τις αρχαίες κλασικές γλώσσες, τα προχωρημένα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες. Για να διασφαλιστεί μάλιστα το μέλλον της φυλής και του πολιτισμού, έπρεπε να διδάσκονται κυρίως οικιακή οικονομία, να εκπαιδεύονται «στη μητρότητα» σε κτίρια-αντίγραφα του ιδανικού σπιτιού και να μελετούν αντικείμενα που σχετίζονταν με τα παιδιά χρησιμοποιώντας εργαστηριακές μεθόδους.⁴⁹

Μεσοπολεμική εκπαίδευση θηλέων και «διαφορά»

Οι απόψεις του Hall είχαν απήχηση μέχρι και κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, όταν τα γραπτά του συνδέθηκαν με αναγνώσματα που αντλούσαν από τον Freud, τον Jung και τον Adler, καθώς και με τις κοινωνικές δαρβινικές και ευγονικές ανησυχίες που εγγράφονταν σε κείμενα εκπροσώπων των υπηρεσιών υγείας, στοχαστών της εξελικτικής θεωρίας, κοινωνικών ψυχολόγων και κάποιων διευθυντριών σχολείων.⁵⁰ Οι ιδέες του αντανakλώνται μάλιστα στην Έκθεση της Συμβουλευτικής Επιτροπής για τη Διαφοροποίηση του Προγράμματος Σπουδών για τα Αγόρια και τα Κορίτσια στα Δευτεροβάθμια Σχολεία του Συμβουλίου της Εκπαίδευσης του 1923. Η έκθεση είχε ως στόχο να διερευνήσει αν η έμφυλη διαφοροποίηση του προγράμματος σπουδών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έπρεπε να γίνει μεγαλύτερη ή όχι. Οι αποδείξεις και τα ευρήματα που παρουσίασε η Επιτροπή ήταν αντιφατικά. Οι ψυχολόγοι δήλωναν ότι οι ομοιότητες στην επίδοση των κοριτσιών και των αγοριών απαιτούσαν την ύπαρξη κοινού προγράμματος μαθημάτων. Οι διαφορές όμως στο συναίσθημα και το ταμπεραμέντο υποδείκνυαν το αντίθετο: διαφοροποίηση δηλαδή του προγράμματος. Οι δάσκαλοι, γυναίκες και άνδρες, από την άλλη, θεωρούσαν ότι οι διαφορές σε επίπεδο συναισθημάτων και ιδιοσυγκρασίας μεταξύ αγοριών και κοριτσιών έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαμόρφωση του προγράμματος. Η κυρίαρχη άποψη ότι τα κορίτσια ανατρέφονταν για να γίνουν οικοδέσποινες ενίσχυε το επι-

χείρημα της Επιτροπής ότι η βικτωριανή πρωτοπορία μάλλον «είχε θυσιάσει την ιδιαιτερότητα της γυναικείας φύσης στον βωμό της ισότητας των δύο φύλων», αντί να παρέχει στα αγόρια και τα κορίτσια εκπαίδευση διαφορετική, σύμφωνη με τους μελλοντικούς τους ρόλους. Η Επιτροπή τόνιζε ακόμη τη σημασία των φυσιολογικών και συναισθηματικών διαφορών των δύο φύλων. Επιχειρήματα αναφορικά με την «υπερκόπωση» και την ανάγκη προστασίας των κοριτσιών από τον ανταγωνισμό αναδύθηκαν μαζί με τον ιμπεριαλιστικό δημόσιο λόγο που παρακινούσε τις γυναίκες να διατηρήσουν την υγεία τους, γιατί αυτό ήταν το ηθικό τους καθήκον απέναντι στην αυτοκρατορία και τη «φυλή».⁵¹

Οι διευθύντριες υποστήριζαν ότι η μουσική, η ζωγραφική και τα (υποχρεωτικά) οικιακά γνωστικά αντικείμενα που αποτελούσαν τα δυνατά στοιχεία στην εκπαίδευση των κοριτσιών, θα έπρεπε να μετράνε για το σχολικό απολυτήριο,⁵² το οποίο παρείχε δυνατότητα πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση και στα επαγγέλματα. Ο Νόμος του 1919 Περί Κατάργησης της Κρίσης Καταλληλότητας βάσει Φύλου απαγόρευσε τις έμφυλες διακρίσεις για την πρόσβαση στα επαγγέλματα, εκτός από την ένταξη στην εκκλησιαστική ιεραρχία και την ανέλιξη στις υψηλότερες βαθμίδες των δημόσιων υπηρεσιών. Μαζί με την ακαδημαϊκή προετοιμασία για το Απολυτήριο, τα σχολεία θηλέων συνέχισαν να δίνουν έμφαση στη διδασκαλία της «φροντίδας» και των «υπηρεσιών» που η κοινωνία περίμενε από τις γυναίκες να προσφέρουν. Η μεσοπολεμική δημόσια συζήτηση για τη συνεκπαίδευση περιστρεφόταν γύρω από τη δυνατότητα των «ευαίσθητων» κοριτσιών να «εξευγενίσουν» τα αγόρια, όπως και την πιθανότητα τα ίδια να γίνουν με την επίδραση των αγοριών πιο θαρραλέα, και όχι γύρω από τη βελτίωση των εκπαιδευτικών επιδόσεών τους. Η συζήτηση δεν στόχευε να αυξήσει τον αριθμό των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τα κορίτσια, παρά το γεγονός ότι μικρότερος αριθμός σχολείων για αυτά σήμαινε ότι θα έπρεπε να αποδώσουν καλύτερα από τα αγόρια στα τεστ ευφυΐας προκειμένου να κατακτήσουν μια θέση σε ένα δημόσιο σχολείο μέσης γενικής εκπαίδευσης. Στο ξεκίνημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, 226.614 κορίτσια και 247.389 αγόρια στην Αγγλία και την Ουαλία φοιτούσαν σε 446 σχολεία θηλέων, 513 σχολεία αρρένων και 513 μεικτά σχολεία, συντηρούμενα από την πολιτεία.⁵³

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών μετά το 1944

Ο Εκπαιδευτικός Νόμος μετά το 1944 (Αγγλία) παρείχε σε όλα τα παιδιά ηλικίας έως δεκαπέντε ετών το δικαίωμα στη δωρεάν δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ο Νόμος δεν επέβαλλε το «τριμερές» εκπαιδευτικό σύστημα,⁵⁴ αλλά η πλειοψηφία των παιδιών κατανεμόταν μέσω εξετάσεων, των γνωστών ως

eleven plus (11+),⁵⁵ σε σχολεία τριών τύπων: στα δημόσια γενικά (κλασικής κατεύθυνσης - grammar schools), στα τεχνικά (technical schools) και τα νεότερου τύπου (modern schools) σχολεία μέσης εκπαίδευσης. Τα κορίτσια συνέχιζαν να έχουν καλύτερες επιδόσεις από τα αγόρια στις εξετάσεις αυτές και τα αποτελέσματα σταθμίζονταν έτσι ώστε ένας μικρότερος αριθμός κοριτσιών από εκείνον που όριζαν τα αποτελέσματα να προχωρούν στα σχολεία γενικής εκπαίδευσης που παρείχαν πρόσβαση στην ανώτερη εκπαίδευση και στα επαγγέλματα. Τα τεχνικά σχολεία ήταν υπερβολικά λίγα για να είναι διαθέσιμα σε πολλά κορίτσια. Τα νεότερα σχολεία παρείχαν εκπαίδευση για την πλειονότητα των μαθητών και μαθητριών και τα κορίτσια μπορεί να τελείωναν το σχολείο στα δεκαπέντε τους χρόνια χωρίς καμία εξειδίκευση. Το πρόγραμμα των νεότερου τύπου σχολείων για τα κορίτσια είχε ως βάση τις κλασικές σπουδές και παράλληλα έντονο προσανατολισμό στην οικιακότητα, ενώ ήταν ελάχιστα τα τεχνικά/χειροτεχνικά γνωστικά αντικείμενα και τα σχετικά με τις φυσικές επιστήμες. Οι Εκθέσεις Norwood (1943), Crowther (1959) και Newsom (1963) τόνιζαν και οι τρεις ότι ο κοινωνικός προορισμός των κοριτσιών ήταν η οικογένεια. Τα οικιακά γνωστικά αντικείμενα συνδέονταν με τη μεταπολεμική έμφαση στη μητρότητα και την οικογένεια, και συνέχιζαν να αποτελούν τον κύριο εκπαιδευτικό/γνωστικό στόχο των χαμηλού κύρους νεότερων σχολείων και επομένως των λιγότερο ικανών ατόμων και των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων (που φοιτούσαν σε αυτά), ενώ στα γενικής εκπαίδευσης σχολεία παραβλέπονταν εντελώς.⁵⁶

Ο John Newsom (1910-1971), μετέπειτα συγγραφέας της κυβερνητικής Έκθεσης για την Εκπαίδευση των Παιδιών με Ικανότητες Μέσου Όρου και των παιδιών με χαμηλότερες του Μέσου Όρου (1963), στο έργο του *Η εκπαίδευση των κοριτσιών* (*The Education of Girls*, 1948) άσκησε κριτική στα δημόσια σχολεία θηλέων επειδή έδιναν υπερβολική έμφαση στις δημόσιες εξετάσεις και στην επαγγελματική σταδιοδρομία. Αναφερόταν σε ευφυή κορίτσια που απέρριπταν τα οικιακά μαθήματα, και επέμενε ότι οι γυναίκες είχαν διαφορετικές εκπαιδευτικές ανάγκες και χρειάζονταν προετοιμασία για τη δημιουργία ενός νοικοκυριού και για τη μητρότητα. Ο Νόμος του 1944 είχε καταργήσει την απαγόρευση γάμου που ίσχυε για τις δασκάλες από τη δεκαετία του 1920 και 1930 και έτσι ο Newsom πρότεινε για την πρόσληψη του προσωπικού των σχολείων έναν συνδυασμό ανύπαντρων και παντρεμένων διδασκαλισσών· οι τελευταίες μάλιστα θα έπρεπε να φαίνονται αρκετά ελκυστικές ως πρότυπα, ώστε να δημιουργούν στα κορίτσια την εικόνα ότι δεν περιφρονούσαν τον γάμο. Το Συμβούλιο της Εκπαίδευσης συνέχισε να αντιτίθεται στη συνεκπαίδευση, πιστεύοντας ότι θα είχε αρνητική επίδραση στα αγόρια. Οι δασκάλες επίσης υποστήριζαν ότι η μεικτή εκπαίδευση θα κυριαρχούνταν από άνδρες δασκάλους, οι οποίοι θα ασχολούνταν λιγότερο με την εκπαίδευση των κοριτσιών και περισσότερο με εκείνη των αγοριών.⁵⁷

Τη δεκαετία του 1950 η θεωρία της προσκόλλησης (ή θεωρία του δεσμού) του παιδοψυχιάτρου John Bowlby (1910-1971) ασκούσε μεγάλη επιρροή. Η θεωρία αυτή υποστήριζε ότι η παρουσία της μητέρας ήταν ουσιαστική για τη φροντίδα των μωρών και των παιδιών πέραν της σχολικής ηλικίας, και ότι ακόμη και οι πιο μορφωμένες γυναίκες έπρεπε να μένουν σπίτι με τα παιδιά τους. Ο διττός ρόλος των γυναικών, της εργαζόμενης δηλαδή και της μητέρας, αντανακλάται στην Έκθεση Crowther (1959) για την εκπαίδευση των παιδιών ηλικίας 15-18 ετών.⁵⁸ Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η πλειοψηφία των κοριτσιών της μεσαίας τάξης φοιτούσε στα δημόσια σχολεία θηλέων γενικής παιδείας, διαμορφωμένα με βάση τα ανεξάρτητα (ιδιωτικά) σχολεία και προσανατολισμένα προς την ανώτερη εκπαίδευση, ενώ περισσότερα από τα μισά κορίτσια της εργατικής τάξης φοιτούσαν στα νεότερα σχολεία μέσης εκπαίδευσης. Πολλά κορίτσια προηγούνταν σημαντικά των αγοριών ως προς αρκετές παραμέτρους στη διάρκεια της φοίτησής τους, αλλά εξακολουθούσαν να αποχωρούν από το σχολείο σε μικρότερη ηλικία και να έχουν χαμηλότερες επιδόσεις στις εκτός σχολείου εξετάσεις. Στη Σκωτία, όπου ο Νόμος του 1936 είχε θεσμοθετήσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και για τα δύο φύλα, μόλις το 54% των κοριτσιών ολοκλήρωνε κάποιο είδος πενταετούς προγράμματος μέσης εκπαίδευσης, σε αντίθεση με το 60% των αγοριών.⁵⁹

Έτσι, με την ανάπτυξη της ιδεολογίας και θεωρίας της κοινωνικής δημοκρατίας κατά τη δεκαετία του 1960, η ξεχωριστή ως προς το φύλο εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία άρχισε να θεωρείται ελιτίστικη. Η στροφή προς την ενιαία εκπαίδευση (comprehensive schools) στην Αγγλία οδήγησε στο κλείσιμο ή στη συνένωση πολλών από τα σχολεία αρρένων και θηλέων. Στην Ιρλανδία, αντίθετα, τα δευτεροβάθμια σχολεία ξεχωριστής εκπαίδευσης για τα δύο φύλα παρέμειναν ως ο πλέον συνήθης τύπος σχολείων.⁶⁰ Κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 δεν υπήρξε ουσιαστικά κάποια δημόσια συζήτηση σχετικά με τις επιπτώσεις της ενιαίας εκπαίδευσης στην εκπαίδευση των κοριτσιών στην Αγγλία. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε μια τρίτομη μελέτη που εστίαζε σε μεγάλο βαθμό στα κοινωνικά πλεονεκτήματα της συνεκπαίδευσης.⁶¹ Παρότι κάποια κορίτσια της μεσαίας τάξης ωφελήθηκαν από την εισαγωγή της ενιαίας εκπαίδευσης και την επιμήκυνση της ηλικίας αποχώρησης από το σχολείο, τα οφέλη για τα κορίτσια γενικά ήταν άνισα. Οι φεμινιστές/στρίες θεωρητικοί της εκπαίδευσης τήρησαν εξαιρετικά επικριτική στάση απέναντι στην ενιαία εκπαίδευση λόγω του έμφυλου μοντέλου του προγράμματος σπουδών, το οποίο άφηνε πολλά κορίτσια της εργατικής τάξης χωρίς εξειδίκευση, της απουσίας των γυναικών από τις ανώτερες θέσεις στην εκπαιδευτική ιεραρχία, αλλά και επειδή πολλά σχολεία χαρακτηρίζονταν από μια ολοφάνερα ανδρική κουλτούρα. Το Κίνημα για την Απελευθέρωση των Γυναικών (Women's Liberation Movement) των

δεκαετιών του 1960 και 1970 ζητούσε ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες και για τα δύο φύλα, και ο Νόμος για τις Διακρίσεις Φύλου (1975) στόχευε να δώσει τέλος στις διακρίσεις που υπήρχαν αναφορικά με τις εγγραφές στα μεικτά σχολεία, καθώς και στη διαφοροποίηση των γνωστικών αντικειμένων που προσφέρονταν στις μαθήτριες. Ωστόσο, δεν αντιμετώπιζε τα ζητήματα φύλου εντός του περιεχομένου του προγράμματος μαθημάτων.⁶²

Οι θατσερικές πολιτικές της Νέας Δεξιάς της δεκαετίας του 1970 και 1980, που εστιάζαν στην επιλεκτική εκπαίδευση, στο πρόγραμμα σπουδών και στη γονεϊκή επιλογή, αποδείχτηκαν αντιφατικές για τα κορίτσια. Το πρόγραμμα μαθημάτων των σχολείων μέσης εκπαίδευσης τυποποιήθηκε με τον Νόμο της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης (1988), ο οποίος είχε ως στόχο την κάλυψη των αναγκών της οικονομίας και της βιομηχανίας σύμφωνα με την ιδεολογία της αγοράς αντί να προωθεί τις ίσες ευκαιρίες. Το αποτέλεσμα ήταν ένα πρόγραμμα σπουδών εννοούμενο «ως πρόγραμμα-δικαίωμα όλων» (entitlement curriculum),⁶³ που καθιστούσε υποχρεωτικούς τους τομείς στους οποίους τα κορίτσια δεν εκπροσωπούνταν επαρκώς και προσέφερε το κατάλληλο πλαίσιο για την ανάληψη πρωτοβουλιών σχετικά με την επιστημονική τους κατάρτιση. Όπως υποστηρίζουν οι Arnot et al., η υποβάθμιση των γυναικείων οικιακών αντικειμένων μπορεί να θεωρηθεί ως απελευθέρωση των κοριτσιών από τις οικιακές ιδεολογίες ή, εναλλακτικά, ως απόδειξη της έλλειψης ενδιαφέροντος από πλευράς της συντηρητικής κυβέρνησης για τα αντικείμενα στα οποία αρίστευαν τα κορίτσια.⁶⁴

Παρά την αύξηση των μεταναστευτικών ροών από την Καραϊβική και την Ασία προς την Αγγλία από τη δεκαετία του 1950 και εξής, τα κορίτσια αντίστοιχης καταγωγής ήταν σε μεγάλο βαθμό άορατα στην εκπαιδευτική θεωρία και πολιτική ή απεικονίζονταν μέσα από αρνητικά στερεότυπα. Σε μία έρευνα που έγινε το 1985, τα κορίτσια με καταγωγή από την Ασία ήταν εκείνα με τις υψηλότερες επιδόσεις (στο δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας) μεταξύ των κοριτσιών της εργατικής τάξης. Τα αφρικανικής καταγωγής κορίτσια από την Καραϊβική είχαν, σε σύγκριση με τα αγόρια, περισσότερες πιθανότητες παραμονής στο σχολείο για να αποκτήσουν εξειδίκευση αντίστοιχη με εκείνη των λευκών συνομηλίκων τους. Κατά τη δεκαετία του 1980 αυτά τα στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν για να υποδηλώσουν (ανάρμιστα) ότι το «μέσο» κορίτσι αφρικανικής καταγωγής από την Καραϊβική ήταν η αιτία για τη μειονεκτική θέση και τις αρνητικές επιδόσεις των ανδρών. Επίσης αναφορές, όπως η Έκθεση Rampton (1981) για όσους διέμεναν στη Βρετανία και κατάγονταν από τις Δυτικές Ινδίες και η Έκθεση Swann (1985), εξακολουθούσαν να ορίζουν το «πρόβλημα» των μαθητών και μαθητριών από τις Δυτικές Ινδίες στη Βρετανία ως πρόβλημα μειωμένης επίδοσης και να βλέπουν το φύλο ως ασήμαντη παράμετρο. Οι εκπαιδευτικές στατιστικές της δεκαετίας του 1990, αντίθετα, έδειχναν ότι τα έγχρωμα

κορίτσια έμεναν περισσότερο στο σχολείο από τα λευκά παιδιά της εργατικής τάξης και είχαν υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα από τα έγχρωμα αγόρια.⁶⁵

Η εκπαίδευση στις αποικίες

Οι περιπλοκότητες της συνέχειας και της αλλαγής αναφορικά με την εκπαίδευση των κοριτσιών και την εθνικότητα είναι ακόμη πιο εμφανείς αν εξετάσει κανείς τη βρετανική αποικιακή κοινωνία και την κοινωνία των αποίκων. Ο Tim Allender καταδεικνύει ότι στην Ινδία, στις περιπτώσεις που οι περίοδοι βρετανικής κυριαρχίας (Raj) διασταυρώνονταν με μια πολυετή αλλά εξαιρετικά τοπικιστική κληρονομιά γυναικείας εκπαίδευσης, το βρετανικό κράτος απέδειξε ότι μπορούσε με μεγάλη δεξιότητα να υποστηρίξει και έπειτα πάλι να εγκαταλείπει τις ποικίλες πρωτοβουλίες σχετικά με τα σχολεία θηλέων. Από την άλλη, για την εκπαίδευση των διδασκαλισσών εκδηλώθηκε εντονότερο ενδιαφέρον απ' ό,τι για την εκπαίδευση των μαθητριών.⁶⁶ Οι βρετανίδες υπέρμαχοι της μεταρρύθμισης και θεωρητικοί της εκπαίδευσης παρουσίαζαν σε μεγάλο βαθμό τις Ινδές ως τις «άλλες» γυναίκες που περίμεναν παθητικά τη βοήθεια των λευκών γυναικών. Οι zenana (γυναικείες πτέρυγες των σπιτιών) μετατράπηκαν σε σύμβολο καταπίεσης των γυναικών στον φεμινιστικό, ιεραποστολικό και εκπαιδευτικό λόγο. Η εικόνα των ινδών γυναικών «σε κατάσταση ανάγκης» ενθάρρυνε τις Βρετανίδες που ζούσαν στην Αγγλία να θεωρήσουν τον εαυτό τους δεσμευμένο σε μια αυτοκρατορική αποστολή «εκπολιτισμού», στην οποία θα είχαν την ευθύνη της «διαφώτισης» και της «διάσωσης» της ινδής γυναίκας. Αυτή η εικόνα ερχόταν σε αντίθεση με το έργο που συντελούνταν στην εκπαίδευση των κοριτσιών από Ινδές όπως οι Pandita Ramabai, Rokeya Sakhawat Hossain και Cornelia Sorabji, οι οποίες στο πρόγραμμά τους συνδύαζαν στοιχεία των βρετανικών και ντόπιων εκπαιδευτικών προτύπων.⁶⁷

Η εκπαίδευση για τους γηγενείς πληθυσμούς σε πολλές βρετανικές αποικίες και κοινωνίες αποίκων αποτέλεσε μέρος μιας αποστολής «εκπολιτισμού» που αποθάρρυνε συστηματικά την τοπική γλώσσα, τα ντόπια συστήματα αξιών και τον τοπικό πολιτισμό. Τα κορίτσια έπρεπε να διαμορφωθούν ως νοικοκυρές, σύζυγοι και μητέρες με βάση το παράδειγμα της βικτωριανής οικιακής θηλυκότητας, ενώ πρακτικές όπως η πολυγαμία αποθαρρύνονταν. Οι πρώτες δασκάλες-ιεραπόστολοι στη Νέα Ζηλανδία εστίαζαν περισσότερο στα κορίτσια των Μαορί παρά στα λευκά κορίτσια (Pakeha) και στόχευαν να τις μεταμορφώσουν σε «φύλακες» της ηθικής και της χριστιανοσύνης. Ως σύζυγοι και μητέρες θα αναλάμβαναν την ευθύνη για τη σωματική υγεία και την ηθική της μελλοντικής γενιάς σε ένα μοντέλο